

Helsinkio susitarimų įtaka Lietuvos laisvės bylai

IVADAS

Mūsų amžiaus aštuntasis dešimtmetis pasaulio istorijoje liks pažymėtas Rytų ir Vakarų tarptautinio įtempimo mažinimo žyme. Trumpiau, tarptautiniu terminu tariant, pastarasis dešimtmetis vadinamas detanto (détente) laikotarpiu.

1970 m. Sovietų Sąjungai, išskėlusiai „taikos sambūvio“ šūkį, grindžiamą tarptautinės padėties Europoje stabilizavimu, pavyksta pasirašyti su VFR sutartį, kuria pripažįstamos jau susiklosčiusios Europos valstybių sienos. Tai reiškė, kad fiksuojama Lenkijos Liaudies Respublikos vakarinė siena, einanti Oderio–Neisės linija, bei siena tarp abiejų Vokietijų – Rytų ir Vakarų.

Dešimtmečio pradžioje įvyksta ir SSRS–JAV vadovų susitikimai, išryškinę Vakarų posūkį nuo „šaltojo karo“ politikos. Tarp jų išskirtinas JAV prezidento Richardo Nixono 1972 m. birželio 22 d. vizitas į Maskvą. Šie įvykiai rodė, kad artėjama prie Europos saugumo ir bendradarbiavimo konferencijos (ESBK) Helsinkyje susitarimų, kuriuose užfiksuota Europos valstybių sienų *status quo*. Kita vertus, tai rodė, kad Sovietų Sąjunga politiniu ir ekonominiu atžvilgiu įsitvirtino Rytų Europoje ir buvo įteisintas Sovietų imperijos teritorinis grobis Antrojo pasaulinio karo išvakarėse ir jam praūžus.

Taigi Vakarų valstybėms skatinant platesnį tarptautinį bendradarbiavimą su Rytais, aštuntajame dešimtmetyje susikuria prielaidos ne tik Europoje, bet ir visame pasaulyje nuo „šaltojo karo“ politikos pasukti sovietų dekla-

ruojamo „taikos sambūvio“ link. Palankiai besiklostanti tarptautinė padėtis SSRS leidžia daugiau dėmesio kreipti į tai, kaip įveikti susikaupusius vidaus ekonominius sunkumus bei mažinti Rytų ir Vakarų karinio lenktyniavimo investicijas.

Šitaip besiklostanti tarptautinė padėtis pagristai vertė lietuvių išeiviją Vakaruose – arba, tiksliau tariant, laisvąją lietuvią – nerimauti dėl dešimtmečiais keliamos Lietuvos laisvės bylos likimo. Kitaip sakant, kylant grėsmei, kad gali susilpnėti parama Baltijos šalių laisvės kovai, tampa aktualu tirti, ar keičiasi JAV oficialioji pozicija dėl neteisėto Baltijos valstybių inkorporavimo į SSRS, ir pamėginti ją paveikti Lietuvai palankia valstybės atkūrimo linkme.

Šiuo straipsniu siekiama atskleisti, kiek aštuntajame dešimtmetyje Helsinkyje pasirašytas ESBK baigiamasis dokumentas turėjo įtakos Lietuvos laisvės bylos kėlimui. Remsimės Lietuvos ypatingajame archyve (LYA) saugomais su šia tema susijusiais dokumentais bei aštuntojo dešimtmečio politiniais straipsniais lietuvių išeivijos periodiniuose leidiniuose: „Aidai“, „Pasaulio lietuvis“, „Ateitis“, „Dirva“, „Tėviškės žiburiai“, „Europos lietuvis“, „Į laisvę“ ir kt.

VIENIJANT LAISVOSIOS LIETUVIJOS POLITINES JĖGAS

Artėjant Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo penkiasdešimtosioms metinėms, 1967 m. spalio mėn. laisvoji lietuvią paskelbia 1968-uosius

Lietuvos laisvės kovos metais ir ta proga priima manifestą, kuriame iškeliamos pagrindinės lietuvių tautos nuostatos. „Nors Lietuvos laisvės kova eina nuo pat pirmųjų sovietinės okupacijos dienų, Lietuvos laisvės kovos metai turi ypatingai suveiksminti visų laisvųjų lietuvių jėgas Vasario 16-osios Akto galiai atstatyti. Lietuvių tautos laisvės kova prieš caristinės Rusijos priespaudą buvo vainikuota Vasario 16-osios Akto. Lietuvių tautos sutelktinės jėgos prieš Sovietinės Rusijos okupaciją laimės Lietuvai Vasario 16-osios Akto galios atstatymą“¹.

Tokią tvirtą išeivijos lietuvių poziciją Lietuvos laisvės kovoje, matyt, lėmė ryškėjantis JAV politikų dvilypumas Baltijos kraštų, tarp jų ir Lietuvos, atžvilgiu. Kaip pažymi Juozas Kojelis, dar 1955 m. prof. Juozas Brazaitis, gilindamasis į JAV ir SSRS santykių raidą, iškėlė amerikiečių politikos dvilypumą – „žodžiais likti ištikimiesiems principams, o veiksmais principų sąskaiton su sovietais siekti kompromisų“². Šeštojo dešimtmečio viduryje išsakyta teiginį patvirtino vėlesni septintojo ir aštuntojo dešimtmečių faktai, kurių keletą paminėsime. 1966 m. JAV vyriausybė atsisako vykdyti Kongreso priimtą 416-ąją rezoliuciją dėl Baltijos kraštų. 1972 m. JAV generalinis konsulas Leningrade su oficialiu vizitu atvyksta į Vilnių ir susitinka su LSSR marionetine valdžia. Tuo lyg patvirtinamas faktas, kad sovietų okupuota Lietuva pripažįstama priklausanti JAV konsulato Leningrade jurisdikcijai. 1971–1972 m. Vasario 16-osios, Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo proga JAV valstybės departamentas paskelbia oficialius pareiškimus, kuriuose pabrėžiamas jau lietuvių tautai „teisės apsispręsti“ principas, o ne sovietų okupacijos nepripažinimo principas³.

Taigi aštuntojo dešimtmečio pradžioje įsigalint pasaulinės taikos idėjoms, laisvoji lietuvių, veikianti įvairiose lietuvių institucijose ir puoselėjanti vienintelį Lietuvos laisvės siekį, imasi derinti pagrindinės veiklos strategiją ir

taktiką. Pripažįstama, kad išeivijos lietuvių kovos dėl Tėvynės laisvės būdas – „išlaikyti klausimą neišspręstų problemų sąrašė“, kitaip tariant, nuolat laikyti atvirą Lietuvos laisvės bylą. Juolab „Lietuvos byla iš idealizmo nesusidomės nei Vašingtonas, nei Roma, nei Bona, nei Pekinas, nei kuri kita sostinė“⁴. Todėl JAV lietuvių bendruomenė (LB) iškelia idėją sujungti išeivijos lietuvių pajėgas, siekiančias Lietuvos laisvės. Tam tikslui įgyvendinti JAV LB 1972 m. rugsėjo 9 d. konferencijoje pasiūlo praktišką planą: pirma, sukurti išeivijos lietuvių „vyriausią autoritetą“, kurio priešaky būtų vadovybė, prisiimanti atsakomybę; antra, susaukti nepaprastą pasaulio lietuvių politinę konferenciją; trečia, skubiai šiam reikalui sukaupiti finansinį fondą (bent vieną milijoną dolerių)⁵.

LIETUVOS LAISVINIMO DARBO KONFERENCIJA

Artėjant Europos bendradarbiavimo ir saugumo konferencijai, įgyvendindami jau minėtą planą išeivijos lietuviai Amerikoje įveikia nuomonių skirtumą, įsišaknijusį susiskaidymą ir 1974 m. spalio 26–27 d. Niujorke susiburia į Lietuvos laisvinimo darbo konferenciją. Joje dalyvauja pagrindinės laisvosios lietuvių institucijos – Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas (VLIK), Pasaulio lietuvių bendruomenė (PLB), Amerikos lietuvių taryba (ALT), JAV ir Kanados LB, Lietuvos laisvės komitetas (LLK). Tai liudijo svarbiausių išeivijos lietuvių politinių pajėgų konsolidavimąsi. Konferencija užsibrėžia nagrinėti tris klausimus: Lietuvos laisvinimo darbo padėtis, jo samprata ir bendradarbiavimas su pavergtos Lietuvos lietuviais; Lietuvos laisvinimo ilgalaikiai darbai ir priemonės; Lietuvos laisvinimo einamieji ir specialūs darbai⁶. Kiekvienu klausimu buvo išklaustyti referatai ir prieita prie bendrų išvadų. Pirmuoju klausimu patvirtinta laisvosios lietuvių nuostata „dar kartą pareikšti nepakei-

čiamą laisvinimo veiksmų nusistatymą siekti nepriklausomos Lietuvos atstatymo, remiantis nekintama lietuvių tautos valia, Lietuvos valstybingumo apraiškomis ir lietuvių išeivijos tautine pareiga savo tautai padėti išsilaivinti iš okupacijos⁷. Išreikšdami visos lietuvių išeivijos protestą dėl pagrindinių žmogaus teisių ir religijos varžymo Sovietų Lietuvoje, konferencijos dalyviai nusprendžia puoselėti ir palaikyti ryšius su Tėvynėje gyvenančiais tautiečiais; taip būtų išsaugotas išeivijos tautinis tapatumas ir solidarizuojamasi su visa tauta. Priimta labai svarbi nuostata dėl išeivijos lietuvių diferenciacijos ir nuomonių įvairovės. Nors šitai pripažįstama natūraliu ir teigiamu reiškiniu, bet pabrėžiama, jog tautiniam solidarumui ir sėkmingam Lietuvos laisvinimo darbui būtina puoselėti toleranciją.

Ilgalaikių Lietuvos laisvinimo darbų ir priemonių sąrašė užsibrėžta pirmiausia rūpintis, kad Lietuvos diplomatinės tarnybos įstaigos, kaip nepriklausomos valstybės simbolis, būtų išsaugotos. Svarbu ir tai, jog priimta atsakomybė išlaikyti, remti bei stiprinti VLIK'ą, siekiantį Lietuvos valstybės atkūrimo. Kituose punktuose aptariama būsimos Europos tarptautinių santykių raida, Lietuvos nepriklausomybės ir lietuvių tautos laisvės atstovavimas užsienyje, lietuvių organizacijų ir lietuvių, kaip užsienio šalių piliečių, teisė kelti tarptautiniuose forumuose Lietuvos valstybės atkūrimo klausimą, numatyta rinkti dokumentus apie lietuvių tautos persekiojimą, kaupti Lietuvos etnografinių sienų dokumentaciją. Lietuvių išeivija ryžtasi leisti užsienio kalbomis leidinius, kurie pasauliui aiškintų Lietuvos laisvės bylą, lietuvių kultūros savitumą. Be to, iškelta mintis, kad į Sovietų Sąjungą ištremtiems lietuviams būtų suteikta galimybė grįžti į tėvynę. Sutarta, jog tikslinga veikti su kitų okupuotų kraštų išeiviais, visų pirma su latviais ir estais⁸. Konferencijoje suplanuoti nuolatiniai ir specialūs Lietuvos laisvinimo darbai:

1. Teikti ekonominę, kultūrinę ir politinę pagalbą okupuotos Lietuvos lietuviams.

2. Perduoti informaciją iš Sovietų Lietuvos Vakarų pasauliui. (Turima omeny periodinės spaudos straipsniai, radijo ir televizijos laidos, kasmečiai leidiniai apie žmogaus teisių pažeidimus, „Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronikos“ vertimas į kitas kalbas ir platinimas.)

3. Informuoti Vakarų pasaulį, ypač tas Europos ir Azijos valstybes, kurių interesai kerta su Sovietų Sąjungos interesais, apie Lietuvos bylą.

4. Bendradarbiauti su organizacijomis ir forumais, kurie galėtų padėti lietuvių išeivijos ir lietuvių tautos bendram siekiui.

5. Teikti paramą nacionalinėms ir tarptautinėms organizacijoms, pozityviai veikiančioms Lietuvos laisvės byloje.

6. Supažindinti savų valstybių visuomenę su lietuvių išeivijos gyvenimu ir veikla.

7. Daryti politinę įtaką Vakarų valstybių, pirmiausia JAV, vyriausybėms ir parlamentams; į šią veiklą plačiau įtraukti visas lietuvių išeivijos jėgas.

8. Kaupti mokslinę medžiagą apie Lietuvos okupaciją, jos gyvenimą sovietų valdžios sąlygomis ir siekius išsivaduoti. (Išskiriamos temos: pirmoji sovietų okupacija; 1941 m. sukilimas; vokiečių ir antroji sovietų okupacija; 1945–1952 m.: trėmimai, kolektyvizacija, ginkluotas pasipriešinimas; lietuviai Sovietų Sąjungos kalėjimuose ir koncentracijos stovyklose; 1952–1970 m. laikotarpis; tautinė ir religinė rezistencija; Rusijai priskirtos ir kolonizuojamos Mažosios Lietuvos padėtis ir jos tautiniai santykiai.)

9. Remti žiniomis ir lėšomis okupuotos Lietuvos gyvenimą tiriančias institucijas⁹.

Kaip matyti iš Lietuvos laisvinimo darbo konferencijos išvadų, klostantis neaiškiai situacijai, ar JAV ir toliau nepripažins neteisėto Baltijos kraštų okupavimo, ir artėjant ESBK baigiamajam akordui Helsinkyje, laisvoji lietuvių ryžtasi sujungti pagrindines politines jėgas bei nubrėžia konkrečių Lietuvos laisvės bylos darbų perspektyvą. Tokį pamatuotą žings-

nį nulėmė JAV ir SSRS santykių pokytis – perėjimas nuo „šaltojo karo“ link „taikaus sambūvio“ politikos. Iškyla būtinybė iš naujo apsvastyti daugelį nuostatų dėl Lietuvos nepriklausomybės atkovojoimo, pavyzdžiui, keisti požiūrį į bendradarbiavimą su okupuotos Lietuvos tautiečiais ar skatinti ryšius su komunistiniais kraštais, priešiška nusistačiusiais Sovietų Sąjungos atžvilgiu. Pažymėtinas dar vienas svarbus bruožas, jog po ilgalaikės tylos, trukusios nuo Lietuvos partizanų kovų tragiškos baigties, pati lietuvių tauta vėl pareiškia pasauliui savo aspiracijas. Tai rodo aštuntojo dešimtmečio okupuotos Lietuvos įvykiai, persmelkti laisvės troškimo. Todėl dabar išeivijai iškyla užduotis palaikyti ir plačiau paskleisti lietuvių tautos laisvės siekius.

Galiausiai paminėtinas svarbus išeivijos lietuvių sumanymas užsiimti lobizmu, kitaip sakant, daryti politinį spaudimą JAV Kongresui, Prezidentūrai, Valstybės departamentui. Iš tiesų tokia priemonė buvo labai veiksminga Lietuvai siekiant nepriklausomybės. Taigi šis dokumentas, įvertindamas tuometinę tarptautinę padėtį ir išeivijos politines jėgas, apibrėžia politinio darbo kryptis, jų specifiką ir eiliškumą.

Prie Lietuvos laisvinimo darbo konferencijos dar kartą grįžtama 1975 m. balandžio 12–13 d. Čikagos antrojoje sesijoje. Dalyvaujant toms pačioms išeivijos institucijoms bei Lietuvos diplomatinėms tarnyboms, buvo aptarta tarptautinė padėtis (turima omeny artėjanti ESBK Helsinkyje) ir pasiskirstyta konkrečiais darbais¹⁰, nors neišvengta dviejų nuomonių, atitinkančių du skirtingus išeivijos politinių jėgų blokus¹¹.

HELSINKIO KONFERENCIJOS IŠVAKARĖSE

Mažėjant SSRS ir JAV konfrontacijai, keičiasi ir JAV Baltijos kraštų inkorporavimo nepripažinimo, tvirtinančio šių valstybių nepriklausomybę,

somybę, politikos pobūdis. Nors JAV valstybės departamentas teigė, jog minimas „Amerikos posūkis lietuvių tautai yra naudingas, nes mažina lietuvių tautos izoliaciją nuo Vakarų“¹², tačiau išeivija tokią JAV laikyseną vertino neigiamai. Iškilo būtinybė išeivijos politinėms jėgoms persiorientuoti ir keisti savo veiklos kryptis. Tam nemažai padėjo JAV prezidento Geraldo R. Fordo Baltųjų rūmų ovaliniame kabinete 1975 m. vasario 27 d. surengtas priėmimas Baltijos kraštų atstovams. Lietuvių pusei atstovavo Amerikos lietuvių taryba, kurios delegaciją sudarė dr. Kazys Bobelis, dr. Kazys Šidlauskas ir Teodoras Blinstrubas. Susitikime dalyvavęs kongresmenas Edwardas J. Derwinskis pabrėžė atkaklią baltiečių kovą dėl žmogaus teisių ir laisvių. Beje, šio žmogaus pavardė KGB Lietuvos SSR padalinio dokumentuose dažnai minima neatsitiktinai – jis nemažai prisidėjo prie Lietuvos laisvės bylos palaikymo. Dr. K. Bobelis pirmiausia delegacijos vardu padėkojo JAV prezidentui ir oficialiajai valdžiai už tvirtą nusistatymą nepripažinti Baltijos kraštų inkorporavimo į Sovietų Sąjungą, už pradėtas „Laisvės“ radijo transliacijas bei veiksmus išlaisvinant sovietų kalėjime kalinamą Lietuvos laisvės šauklį Simą Kudirką. Drauge jis išreiškė viltį, kad JAV ir toliau išlaikys nuostatą Baltijos valstybių klausimu – nepripažins „sovietams dabartinių sienų, kaip jie siekia Europos saugumo konferencijoje“. Atsakydamas į tai JAV prezidentas G. R. Fordas pabrėžė tvirtą JAV poziciją laikyti Baltijos kraštų inkorporavimo į Sovietų Sąjungą nepripažinimo politikos¹³. Šis susitikimas, įvykęs po daugiau nei prieš dešimtmetį (1962 m.) JAV prezidento Johno F. Kennedy surengto priėmimo išeivijos lietuviams, patvirtino keliamos Lietuvos laisvės bylos realumą. Kaip minėta, Helsinkio konferencijos išvakarėse tarp išeivijos lietuvių politinių organizacijų dar buvo nesutarimų svarbiausiu – Lietuvos nepriklausomybės atgavimo klausimu. Antai ALT atstovas

dienraščiui „The New York times“ (1975 m. balandžio 20 d.) pareiškė, kad jei „Saugumo konferencija patvirtintų laisvą apsisprendimą joms [Baltijos šalims. – J. B.], tai būtų nuostabu“¹⁴. Tuo tarpu išeivijos puoselėta pagrindinė Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo idėja rėmėsi nediskutuojamu Lietuvos okupacijos nepripažinimo reikalu. Kongresmenas E. J. Derwinskis pateikė JAV Kongresui rezoliuciją, kurioje siūloma patvirtinti, kad Jungtinės Valstijos sovietų okupacijos Baltijos kraštuose nepripažįsta nei Europos saugumo konferencijoje, nei kitose tarptautinėse konferencijose. Dokumentą parėmė per 100 kongresmenų ir 10 senatorių¹⁵.

Helsinkio konferencijos išvakarėse, 1975 m. liepos 25 d. JAV prezidentas Baltuosiuose rūmuose surengia priėmimą JAV gyvenančių Rytų Europos etninių grupių – lietuvių, latvių, estų, lenkų, ukrainiečių, čekų, vengrų ir kt. – atstovams. Susitikimo metu G. R. Fordas supažindino su Helsinkyje numatomu pasirašyti ESBK Baigiamuoju aktu ir užtikrino, kad „Jungtinės Valstijos niekada nepripažino Lietuvos, Latvijos ir Estijos sovietų inkorporavimo ir tai neketinama atlikti Helsinkyje“¹⁶. Tai buvo konkretus JAV oficialiosios valdžios atsakas į laisvosios lietuvių būgštavimus, ar nepasikeis Baltijos kraštų okupacijos nepripažinimo politika. Tačiau, kita vertus, atsimeriant minėtą JAV politikos Baltijos kraštų atžvilgiu dvilypumą, reikia pripažinti, jog tas dvilypumas vėl išryškėja. JAV prezidentas, išvykdamas į Europą, į Helsinkio konferenciją, oro uoste daro pareiškimą, kuriame pasigendama aiškios nuostatos dėl Baltijos kraštų padėties¹⁷. Taigi laisvojoje lietuvių vėl nuvilnija netikrumo balsai, teigiantys, kad Lietuvos teisė atgauti nepriklausomybę yra pažeidžiama. Šitai skatino išeivijos lietuvių sustiprinti ir vienyti politines jėgas siekiant išlaikyti tarptautinių reikalų darbotvarkėje Lietuvos laisvės bylos aktualiją.

HELSINKIO SUSITARIMŲ PASIRAŠYMO METU

Apvainikuodamos beveik dvejų metų ESBK parengiamąjį darbą, 1975 m. rugpjūčio 1 d. Helsinkyje susirinkusios JAV, Kanada ir 33 Europos valstybės pasirašo Baigiamąjį aktą, sulaukusį labai prieštaringų vertinimų. Lietuvai, kaip ir kitoms okupuotoms Baltijos valstybėms, nerimą kėlė dokumento 1 dalies III skyrius, teigiantis dabartinių Europos valstybių sienų *status quo*: „Dalyvaujančios valstybės laiko neliečiamomis visas viena kitos sienas, kaip ir visų valstybių Europoje sienas, ir todėl jos dabar ir ateityje vengs bet kurių pasikėsinimų į tas sienas“¹⁸.

Kaip regime, jokių užuominų apie neteisėtą Baltijos kraštų inkorporavimą į Sovietų Sąjungą nėra. Suvokdamas tokią pavojingą Lietuvos laisvės atgavimui situaciją, VLIK'as dar Helsinkio konferencijos išvakarėse parengia memorandumus, kuriuose aiškinama Lietuvos teisė gyvuoti kaip nepriklausoma valstybė, ir įteikia ESBK dalyvaujančių valstybių vyriausybėms. Į Helsinkį atstovauti Lietuvos laisvės bylai pasiunčiamas minėtos organizacijos pirmininkas dr. Kęstutis Valiūnas. Ten, dalyvaujant kitų Baltijos kraštų išeivių atstovams, buvo dalijami informaciniai lapeliai, kuriuose primenama neteisėta šių valstybių okupacija Antrojo pasaulinio karo metais, pateikiama išsamesnių duomenų apie baltiečių lūkesčius JAV, Didžiosios Britanijos, Vokietijos FR, Ispanijos ir kitų šalių ambasadoms ir išreiškiamas susirūpinimas dėl laisvės atgavimo. Vyko susitikimai su Skandinavijos kraštų delegacijomis ir spaudos atstovais. ESBK dienomis išeivijos jaunimas inicijavo Helsinkyje demonstracijas¹⁹. Faktas, kad asmuo, skelbiantis Lietuvos laisvės teisę, buvo sulaikytas Suomijos policijos, neliko nepastebėtas Vakarų žurnalistų²⁰. Tačiau sunku būtų paneigti, kad Baltijos kraštų laisvės byla komplikuojasi ir kartu silpnėja Lietuvos, Latvijos ir Estijos inkorporavimo į Sovietų Sąjungą nepripažinimo poveikis.

Kita vertus, detanto politikos šalininkai, remdamiesi 1 dalies I skyriaus tekstu apie valstybių suverenumą aprėpiančių teisių gerbimą, mėgina įteigti mintį, jog tai turėtų palengvinti Baltijos valstybių išsivadavimą iš SSRS okupacijos. Esą tai teigia skyriaus nuostata: „Dalyvaujančios valstybės gerbs viena kitos suvereniją lygybę ir savitumą, taip pat visas jų suverenumui būdingas ir jį aprėpiančias teises, į kurias įeina, konkrečiai, kiekvienos valstybės teisė į juridinę lygybę, teritorinį vientisumą, laisvę ir politinę nepriklausomybę“²¹.

Tačiau reikia pasakyti, jog čia kalbama apie Helsinkio procese dalyvaujančias valstybes, o ne apie SSRS okupuotus kraštus. Kad ir kaip būtų traktuojamas Baigiamojo akto tekstas, aišku, kad kiekviena ESBK valstybė signatarė pripažino dabartines Europos sienas „neliečiamomis“. Jokių vilčių Baltijos valstybių išsivadavimui negalėjo suteikti ir SSRS vadovo Leonido Brežnevo Helsinkyje pasakyti žodžiai: „Tarybų Sąjunga pasitarimo rezultatus laiko ne tik antrojo pasaulinio karo būtinų politinių išdavų susumavimu. Tai kartu ateities apmąstymas, turint galvoje šios dienos realybes ir daugiaamžį Europos tautų patyrimą“²².

Nors ESBK Helsinkio Baigiamajame akte nebuvo tiesiogiai paneigtos ar paminėtos Baltijos kraštų „laisvo apsisprendimo teisės“, tačiau tai ir nebuvo žingsnis į priekį tų valstybių laisvinimo linkme. Todėl laisvoji lietuvių pagrįstai nusprendžia: „Kovoti reikia toliau ir nė pėdos tautos laisvės teisių be kovos neužleisti“²³.

DVI HELSINKIO SUSITARIMŲ VERTINTOJŲ STOVYKLOS

ESBK Baigiamasis aktas, pripažinęs Europos valstybių *status quo*, o jų sienų keitimą tik susitarimo būdu, atsisakant naudoti jėgą, bei užfiksavęs pagrindinių žmogaus teisių paisymą, laisvą tautų apsisprendimą ir skatinęs tarptautinį bendradarbiavimą ūkio, kultūros, gamtos

apsaugos, informacijos ir turizmo sferose, buvo sutiktas nevienareikšmiškai. Šis dokumentas labai aktyviai svarstytas laisvosios lietuvių institucijose. Pasak dr. Broniaus Nemicko, Helsinkio susitarimų aiškintojai ir vertintojai suskilo į dvi priešingas stovyklas. Vieni minimą dokumentą laikė „kone galutinai sužlugdžiusį Lietuvos laisvės bylą“, kiti džiaugėsi Vakarų valstybių pažadais ir toliau nepripažinti Baltijos valstybių inkorporavimo į SSRS²⁴.

Čikagos tautinės minties lietuvių laikraštis „Dirva“ straipsnyje apie Helsinkio Baigiamąjį aktą svarstė: „<...> deklaracija nesustiprino mūsų nepriklausomybės šansų, tačiau „išduoti“ ar „parduoti“ galima tik tai, ką turi“²⁵. Pratešdamas tokią vertinimo giją, Didžiosios Britanijos lietuvių Londone leidžiamas „Europos lietuvis“ tvirtai pareiškė: „Bet Europa lieka nepakitusi (padalinta į dvi dalis). Niekas neatstovavo toje konferencijoje 650 milijonų žmonių, kurie liko anoje pusėje uždangos ir turi Kremliaus primestas vyriausybes“²⁶.

Niūresni samprotavimai, iškeliantys pavojaus ženklą Lietuvos laisvės bylai, pateikti Kanados lietuvių laikraštyje „Tėviškės žiburiai“: „Visas pasaulis aiškiai mato, kad Helsinkio konferencija yra moralinis antspaudas, patvirtinantis sovietų viešpatavimą Rytų Europoje“. Helsinkyje priimtas dokumentas palyginamas su praeityje pasirašytais tarptautiniais susitarimais. „Tai aktas, kuris primena nelemtas konferencijas – Muencheno, Jaltos, Potsdamo, nieko gero nedavusias pasauliui“²⁷. Tais pačiais, 1975-aisiais, metais ESBK Baigiamasis aktas išseivijoje nagrinėtas konstitucinės ir tarptautinės teisės požiūriu. Dr. Br. Nemickas parengė išsamų šio dokumento vertinimą. Pasak jo, Helsinkio Baigiamasis aktas „yra tarptautinė sutartis, prideranti deklaracijoms, ir kad galiotų, nereikalinga formalinės ratifikacijos, tačiau teisiškai (ne tik moraliai ir politiškai) saistanti ją pasirašiusias valstybes ir turinti aiškių pretenzijų eventualiai sukurti naujų tarptautinės teisės dėsnių saugumo ir tarpvalstybinio bendra-

darbiavimo srityse²⁸. Savaimė suprantama, jog Lietuva ir kitos Baltijos valstybės, būdamos okupuotos ir nedalyvavusios Helsinkio konferencijoje, minimo Baigiamojo akto nepasirašė ir liko laisvos nuo jo įsipareigojimų. Toks požiūris į ESBK dokumentą teikė vilčių ateičiai Lietuvos laisvinimo veikloje. Todėl, laikydamasi po Antrojo pasaulinio karo priimtose Lietuvos chartijos principų, laisvoji lietuvija nenuleidžia rankų ir derina naujus planus, rengia viešus žygius, kurių tikslas – atkurti nepriklausomą Lietuvos valstybę. Nuo šiol idėja, kad okupuoti Baltijos kraštai yra nesaistomi Helsinkio deklaracijos įsipareigojimų, tampa vyraujanti per visą likusį Lietuvos laisvės bylos kėlimo ir laimėjimo laikotarpį. Tai patvirtina dr. K. Bobelio, perėmusio pirmininkavimą VLIK'ui, žodžiai, pasakyti praslinkus penkeriems metams po ESBK Helsinkio susitikimo: „1975 m. pasirašytoji Helsinkio sutartis veda į pripažinimą, normalizavimą Europos padėties. Bet ta padėtis niekad negali būti normalizuota, kol visos valstybės, kurios buvo laisvos prieš II pasaulinį karą, tos laisvės neatgaus“²⁹.

TREČIASIS POŽIŪRIS Į HELSINKIO SUSITARIMUS

Teisingumo dėlei, kalbant apie dvi pagrindines išeivijos lietuvių nuomones, išreiškiančias požiūrį į ESBK Baigiamojo akto teiginius, būtina susipažinti su keistoku išeivijos grupuotės nusistatymu, atitinkančiu sovietų peršamą požiūrį. Vakarų Vokietijoje lietuvių kalba leidžiamas žurnalas „Nemuno kraštas“ pasibaigus Helsinkio konferencijai rašė: „Sutartį pasirašė 35 valstybės. Ne visoms patinka socializmas ir komunizmas, ne visos guldo galvą už kapitalizmą. Tačiau visos valstybės norėtų būti kuo toliau nuo gaisro. Štai ant kokios parako statinės manė pabraižyti tie mūsiškiai, kurių norai po pasisėdėjimo Helsinkyje staiga atšalo“. Kartu išreiškiama mintis, kad Lietuvos laisvės by-

la daugiau negali būti keliama: „Apie tautos norą kovoti taip, kaip mes suprantame, neturėtume per daug laisvai samprotauti. Kol kas neturime rimtų duomenų teigti, kad tauta stengtųsi, trokštų kitaip tvarkytis, negu dabar. Jeigu sulaukiame duomenų <...>, tai tik apie tai, kad išaugo tautos kūrybinė galia, kad Lietuva pasikeitė, nebeatpažįstama“³⁰.

Toks susitaikėliškas požiūris į Lietuvos laisvinimo darbą tampa aiškus sužinojus, kad „Nemuno kraštas“ finansiškai rėmė sovietinis saugumas bei draugijos „Rodina“ Berlyno atstovybė. Šis meninis, literatūrinis, informacinis leidinys siekė „gilinti esamus prieštaravimus tarp užsienio lietuvių nacionalistinių organizacijų ir grupių, kompromituoti jų vadovus ir jų veiklą prieš plačiąją emigracinę visuomenę, o taip pat propaguoti Lietuvos SSR pasiekimus Sovietų valdžios metais. Tokiu būdu, „Nemuno kraštas“ buvo rimtu spausdintu organu, realizuojant pagrindines priemones, nukreiptas prieš lietuvių reakcinę emigraciją“³¹.

Panašias mintis kėlė ir JAV leidžiami kairuoliški leidiniai. Savaitraštyje „Laisvė“ Antanas Bimba Helsinkio ESBK dienomis aiškino, kad „pagrindinis konferencijos tikslas, kaip žinia, paversti Europą taikos ir pažangos židiniu“³². Paties Baigiamojo akto esmę „Laisvės“ leidinys, nusistatęs prieš Lietuvos laisvės kovą, interpretavo dar netikėčiau: „Lietuviški reakcininkai daug triukšmauja dėl Lietuvos prisijungimo prie Tarybų Sąjungos. Bet nė vienas šūvis niekur nebuvo iššautas visame prisijungimo procese. <...> Panašiu taikingu susitarimo keliu, laisvai galės Europos tautos pakeisti savo valstybių sienas bei susivienyti ir po šios saugumo konferencijos. Pavyzdžiui, paimkime Vokietijas. Kai tik Vakarų Vokietijoje bus susidorota su kapitalizmu ir susikurs socialistinė santvarka, geruoju ir susitarimu vokiečių tauta susivienys į vieną valstybę“³³.

Taigi išeivijos lietuvių kairuoliška grupuotė iš esmės pakartojo Sovietų Sąjungos deklaruojamą ESBK Helsinkio Baigiamojo akto ver-

tinimą – esą tai Antrojo pasaulinio karo padarinių susumavimas ir Europos taikos sutartis.

TOLIAU LIETUVOS LAISVINIMO LINKME

Praslinkus mėnesiui nuo ESBK Baigiamojo akto pasirašymo, PLB, nuodugniai išstudijavusi politikų ir žiniasklaidos nuomones apie Helsinkyje priimtą deklaraciją, paskelbė pareiškimą, adresuotą lietuvių bendruomenės kraštų valdyboms ir jų funkcijas atliekančių organizacijų valdyboms. Šiame dokumente pateiktas Helsinkio susitarimų vertinimas (teigiama, kad Helsinkio susitarimais įteisinama Sovietų Sąjungos hegemonija Rytų Europoje) ir numatyti tolesni Lietuvos laisvinimo darbo žingsniai. Pirmiausia Europos lietuvių bendruomenės kraštų valdybos raginamos parengti ir pasiųsti savo valstybių vyriausybėms „raštus-notas, pareiškiant nepritarimą Helsinkyje pasirašytai deklaracijai ir primenant, kad lietuvių tauta dabartines Sovietų Sąjungos sienas laiko neteisėtomis ir visomis jėgomis sieks jas pakeisti ta prasme, kad Lietuva, Latvija ir Estija taptų vėl nepriklausomomis valstybėmis, o Sovietų Sąjunga grįžtų į savo prieškarines sienas“³⁴. Savo ruožtu PLB parengė 35 Europos valstybėms, Helsinkio pasitarimo dalyvėms, notas „dabartinių sienų pripažinimo reikalu“³⁵. Europos saugumo konferencijos reikalu JAV LB krašto valdyba priima pareiškimą, kuriame išdėsto tolesnės veiklos kryptis. Jos nuomone, tiek VLIK'o, tiek PLB vadovų požiūriai į Helsinkio susitarimus nesiskiria. Artimiausias darbas Lietuvos laisvinimo linkme turėjo būti JAV Kongrese patvirtintas dokumentas, komentuojantis, jog ESBK Baigiamasis aktas „nereiškia Pabaltijo valstybių inkorporacijos į Sovietų Sąjungą“³⁶. Bendraujant su tautiečiais, likusiais už „geležinės uždangos“, numatoma vadovautis 1974 m. Lietuvos laisvinimo darbo konferencijos išvadomis, todėl laisvosios lietuvių pa-

reiga ir toliau lieka „atskleisti bolševikinę melą, komunizmo kėslus, rodyti pasauliui Lietuvos tragediją“. Be to, pareiškime pažymima, kad atsižvelgiant į naujai besiklostančius Rytų ir Vakarų tarptautinius santykius, reikia „atskleisti detentės iliuzijos klaidingumą, pasauliui primenant Lietuvos žmonių kančias, žmogiškųjų teisių paneigimą, lankymosi pavergtoje Lietuvoje varžymus, aukštus siuntinių muitus, sovietų trukdymą susijungti karo aplinkybių išskirtoms šeimoms“³⁷.

1975 m. pabaigoje išeivijos lietuvių institucijų požiūriai į Helsinkio susitarimus vėl suartėja ir siekiant suaktyvinti Lietuvos laisvinimo darbą pradedamos įgyvendinti 1974 m. konferencijos išvados.

Vienas pirmųjų konkrečių darbų toliau keičiant Lietuvos laisvės bylą – susitikimas 1975 m. rudenį su JAV Kongreso nariu, dideliu Lietuvos bičiuliu E. J. Derwinskiu. 1975 m. spalio 15 d. kongresmenas aplanko ALT būstinę Čikagoje ir aptaria Helsinkio Baigiamajame akte numatytus principus. Pasak E. J. Derwinskio, priimtas dokumentas pagerino klimatą tarp dviejų karinių – NATO ir Varšuvos – blokų ir leidžia „sovietus stipriau paspausti įvairiuose atvejuose“³⁸. Tie atvejai apima ne tik karinę, bet ir ekonominę plotmę. Ypač svarbu, jog pastarajame susitikime kalbėta apie rengiamą JAV Kongrese priimti 401-ąją rezoliuciją, kuria dar kartą patvirtinama, kad JAV vyriausybė laikosi Baltijos valstybių okupacijos nepripažinimo politikos.

Išsamiau ESBK Baigiamojo akto principus išnagrinėjęs Raimundas Kudukis išryškina Lietuvos laisvinimo aktualijas. Jis pažymi, kad JAV, pasirašydamos Helsinkio susitarimus, „formaliai pripažįsta Sovietų dominavimą Pabaltijo valstybėse“³⁹. Kita vertus, vilčių teikė 1 dalies IV skyriaus teiginys: „Jokia okupacija arba toks įgijimas (teritorijos) nebus pripažįstamas teisėtu“⁴⁰. Be to, Sovietų Sąjunga prisiėmė įsipareigojimus gerbti žmogaus teises ir pagrindines laisves, tarp jų minties, sąžinės, re-

ligijos ir įsitikinimų laisvę. Todėl siūloma į tai atsižvelgti ir panaudoti keliant Lietuvos laisvės bylą: „Jeigu mes negalime atsikviesti giminių iš Lietuvos, mes galime skustis savo valdžiai ar spaudai, kad sovietai pažeidžia Helsinkio susitarimus. Jei sužinome, kad kas nors areštuotas už draudžiamos knygos skaitymą ar kunigas uždarytas į kalėjimą už katekizmo mokymą, mes galime pacituoti Helsinkio dokumentą apie šias teises tai daryti“⁴¹. Tokiai naujai laisvosios lietuvių veiklos taktikai pritarė ALT: „Kai kurie principai, įrašyti į Helsinkio aktą, gali būti sėkmingai panaudoti Lietuvos laisvinimo byloje“⁴².

Į pakitusią Lietuvos laisvės bylos padėtį ir su tuo susijusią besikeičiančią laisvosios lietuvių veiklos taktiką bei strategiją atkreipia dėmesį sovietų saugumas. Išlikusiuose KGB Lietuvos SSR padalinio dokumentuose – ataskaitose pažymima: „Baigiamąjį aktą, pasirašytą 35 valstybių Helsinkyje, Vakarų propagandos centrai pradėjo be ceremonijų taikyti kaip kažkokią „teisinę bazę“ keliant Sovietų Sąjungai įvairiausius reikalavimus, o kai kurių kapitalistinių šalių valstybiniai veikėjai – kaip „teisėtą progą“ kištis į mūsų valstybės vidaus reikalus“⁴³. Taigi po ESBK Baigiamojo akto pasirašymo laisvoji lietuvių, atmetusi pesimistines nuotaikas dėl Lietuvos laisvės bylos laimėjimo, sutartinai imasi diegti naują taktiką ir strategiją.

HELSINKIO SUSITARIMŲ ATGARSIS OKUPUOTOJE LIETUVOJE

Žvilgtelėkime, kokių atgarsių Helsinkio susitarimų priėmimas sukelia pačioje Lietuvoje. Pirmiausia minimas dokumentas sužadina pesimistines nuotaikas, nes tampa aišku, jog pripažįstama Europos valstybių sienos *status quo*, kartu ir Baltijos kraštų sovietinė okupacija. Tačiau tai tik pirmas įspūdis. Akcentas, jog Sovietų Sąjunga, kaip ir kitos 34 valstybės, lai-

kysis svarbaus Helsinkyje sutarto principo – gerbs pagrindines žmogaus teises ir laisves, nelieta neišgirstas ir Lietuvoje. Todėl neatsitiktinai pastebimas reiškinys, jog Sovietų Sąjungos, taip pat Lietuvos disidentai nesiekia tiesioginio valdžios nuvertimo, o „cituoja Sovietų Sąjungos konstituciją ir reikalauja, kad valdžia laikytųsi savo pačios paskelbtų principų“⁴⁴. Taigi Helsinkio Baigiamasis aktas, kurio principų pažada laikytis dokumentą pasirašiusios valstybės, atveria palankias galimybes atsirandančiai naujo pobūdžio opozicijai Vidurio Rytų Europoje⁴⁵. Lietuvoje, kaip ir Sovietų Sąjungoje bei komunistiniuose Rytų Europos kraštuose, plėtojasi disidentinis sąjūdis. Buriasi valstybiškai mąstančių žmonių grupės, kurios pasiryžta „fiksiuoti Helsinkio susitarimų pažeidimus Sovietų Sąjungoje ir apie tai informuoti pasaulio visuomenę“⁴⁶. Penki asmenys – kun. Karolis Garuckas, dr. Eitanas Finkelšteinas, politinė kalinė poetė Ona Lukauskaitė-Poškienė, politinis kalinys Viktoras Petkus ir poetas, vertėjas Tomas Venclova, pralinkus metams po Helsinkio konferencijos, 1976 m. lapkričio 26 d. susiburia į grupę, sieksiančią tirti, kaip Sovietų Sąjunga laikosi ESBK Baigiamojo akto principų okupuotoje Lietuvoje⁴⁷. Susikūrusi Lietuvos Helsinkio grupė palaikė glaudžius ryšius su rusų disidentais ir analogiškais asociacijomis Sovietų Sąjungoje. Tai buvo požymis, kad Helsinkio konferencija ne tik suaktyvino laisvąją lietuvių, bet ir paskatino sovietų okupuotą Lietuvą ryžtingiau stoti į laisvės kovą. Kartu galima teigti, kad Helsinkio susitarimai skatino stiprinti ryšius tarp atskirų kraštų disidentų bei įvairių tautų išeivių⁴⁸.

IŠVADOS

Lietuvos laisvės byla, besitęsianti nuo pirmųjų sovietų okupacijos metų, rėmėsi JAV Baltijos valstybių inkorporavimo į Sovietų Sąjungą nepripažinimo politika. Aštuntajame dešimtmety-

je, Vakarams pasukus nuo „šaltojo karo“ link detanto politikos ir Europos saugumo ir bendradarbiavimo konferencijai Helsinkyje priėmus Baigiamąjį aktą, atrodė, kad komplikuojasi Lietuvos nepriklausomybės atkovojoimo reikalas.

Susiklosčius Lietuvos laisvės bylai nepalankioms aplinkybėms, laisvoji lietuvių, veikdama įvairiose lietuvių institucijose, imasi derinti svarbiausios savo darbuotės – Tėvynės laisvinimo – strategiją ir taktiką. Tai rodo 1974 m. išeivijos institucijų priimtą Lietuvos laisvinimo darbo konferencijos išvadą. Lietuvos laisvės bylos pradžioje laikytasi minties, kad Lietuvos ateitį gali nulemti tik JAV ir SSRS santykiai, tuo metu grįsti „šaltojo karo“ politika, bei turėta vilties, jog Lietuvos reikalą gali išspręsti žadėtoji po Antrojo pasaulinio karo taikos konferencija, o jau aštuntajame dešimtmetyje tenka šias nuostatas keisti. Todėl lietuvių išeivija šiuo laikotarpiu apibrėžia naujas politinės veiklos kryptis, išsiaiškina jų specifiką, numato darbų eiliškumą.

Teigiama linkme keičiasi laisvosios lietuvių požiūris į bendradarbiavimą su sovietų okupuotos Lietuvos tautiečiais, iškeliamas sumanymas užsiimti JAV valdžios politikos lobizmu, skatinami ryšiai su komunistiniais kraštais, priešiška nusistačiusiais Sovietų Sąjungos atžvilgiu, visokeriopai remiamos ir skleidžiamos visam pasauliui tautos aspiracijos. Svarbu, kad šiuo laikotarpiu pati lietuvių tauta

okupuotoje tėvynėje vėl ima viešai reikšti laisvės siekius.

Helsinkio konferencijos išvakarėse JAV prezidentas G. R. Fordas patvirtina, kad JAV nekeičia politikos neteisėto Baltijos kraštų inkorporavimo į SSRS atžvilgiu. Be to, konstitucinės ir tarptautinės teisės požiūriu Helsinkio Baigiamajame akte užfiksuoti įsipareigojimai nesaisto Baltijos valstybių, nes jos yra okupuotos ir dokumento nepasirašo. Vis dėlto išeivijoje Helsinkio susitarimų vertintojai suskyla į dvi priešingas grupes. Vieni aiškino, kad dokumentas baigia žlugdyti Lietuvos laisvės bylą, kiti džiaugėsi Vakarų nuostata ir toliau nepripažinti Baltijos kraštų inkorporavimo į SSRS. Išeivijoje radosi ir trečioji grupė – kairuliškas požiūris į Baigiamąjį aktą, kaip visuotinę Europos taikos po Antrojo pasaulinio karo sutartį.

Tačiau 1975 m. rudenį, po Helsinkio Baigiamojo akto pasirašymo, patriotinė laisvoji lietuvių sutaria, kad jos politinių institucijų (VLIK'as, PLB) požiūriai į minimą dokumentą nesiskiria, ir numato vadovautis Lietuvos laisvinimo darbo konferencijos išvadomis. Laisvoji lietuvių, atkreipusi dėmesį į Helsinkio susitarimuose fiksuojamas pagrindines žmogaus teises ir laisves, sulaukusi viltingo Lietuvos ir SSRS disidentų atgarsio nepriklausomybės kovoje, pradeda veikti išvien Lietuvos laisvės byloje.

Nuorodos

¹ J. Kojelis, „Lietuvos laisvės kovos metai“, *Aidai*, 1968, Nr. 2, p. 84.

² J. Kojelis, *Po Helsinkio konferencijos*, *ibid.*, 1975, Nr. 7, p. 325.

³ J. Kojelis, *Momentas jėgoms suglaudinti*, *ibid.*, 1972, Nr. 9, p. 437.

⁴ J. Kojelis, *Ties istorinių lūžių anga*, *ibid.*, 1972, Nr. 5, p. 253.

⁵ J. Kojelis, *Momentas ...*, p. 437.

⁶ „Lietuvos laisvinimo darbo konferencija“, *Pasaulio lietuvis*, 1974, Nr. 9, p. 194.

⁷ *Ibid.*

⁸ *Ibid.*

⁹ *Ibid.*

¹⁰ S. Kuprys, „Veiksnių konferencijos dalyvio nuomonė apie konferenciją“, *Ateitis*, 1975, Nr. 6, p. 179.

¹¹ J. Kojelis, *Po Helsinkio ...*, p. 326.

¹² Išeivijos politinio darbo programos projektas, *Pasaulio lietuvis*, 1975, Nr. 9, p. 177.

¹³ „Prezidentas G. R. Ford priėmė Pabaltiečių delegaciją Washingtonė“, *Dirva*, 1975, kovo 5.

¹⁴ J. Kojelis, *Po Helsinkio ...*, p. 326.

¹⁵ *Ibid.*

¹⁶ „Etninės grupės pas Prezidentą“, *Dirva*, 1975, liepos 30.

¹⁷ J. Kojelis, *Po Helsinkio ...*, p. 326; „Helsinkio konferencijos reikalu“, *Pasaulio lietuvis*, 1975, Nr. 16, p. 342.

- ¹⁸ *Taikos, saugumo ir bendradarbiavimo labui. 1975 m. liepos 30–rugpjūčio 1 d. Helsinkyje vykusio saugumo ir bendradarbiavimo Europoje pasitarimo rezultatai*, Vilnius, 1975, p. 20.
- ¹⁹ „Baltai Helsinkyje“, *Europos lietuvis*, 1975, rugpjūčio 12.
- ²⁰ J. Kojelis, *Po Helsinkio ...*, p. 326.
- ²¹ *Taikos, saugumo ...*, p. 19.
- ²² *Taikos, saugumo ir bendradarbiavimo labui*. Drg. L. Brežnevo kalba. 1975 m. liepos 31 d., *Tiesa*, 1975, rugpjūčio 7.
- ²³ J. Kojelis, *Po Helsinkio ...*, p. 327.
- ²⁴ B. Nemickas, „Helsinkio susitarimų teisinė prigimtis“, *Aidai*, 1976, Nr. 1, p. 1.
- ²⁵ V. Meškauskas, „Mus išdavė... ar ne?“, *Dirva*, 1975, rugpjūčio 20.
- ²⁶ „Konferencijos atgarsiai“, *Europos lietuvis*, 1975, rugpjūčio 19.
- ²⁷ „Du laureatai“ (vedamasis), *Tėviškės žiburiai*, 1975, rugpjūčio 21.
- ²⁸ B. Nemickas, *Helsinkio susitarimų...*, p. 8.
- ²⁹ VLIK'o pirmininkas apie komiteto darbus ir planus. 1980 m. rugsėjo 23 d. 20 val. Vatikano radijas, Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau – LYA), f. K-1, ap. 49, b. 324.
- ³⁰ „Pamokos mūsų viršūnėms“, *Nemuno kraštas*, 1975, Nr. 6, p. 27.
- ³¹ Apie žurnalą „Nemuno kraštas“ (KGB Lietuvos SSR padalinio raštas Lietuvos komunistų partijos Centro komitetui, 1980 m. gegužės mėn.), LYA, f. K-1, ap. 49, b. 300, l. 299, 300.
- ³² A. Bimba, „Krislai“, *Laisvė*, 1975, rugpjūčio 1.
- ³³ „Jų pačių iškeptas išmislas“, *ibid.*, 1975, rugpjūčio 8.
- ³⁴ B. Nainys, „Helsinkio konferencijos reikalu“, *Pasaulio lietuvis*, 1975, Nr. 16, p. 341.
- ³⁵ „PLB valdyboje“, *ibid.*, p. 343.
- ³⁶ Pareiškimas Europos saugumo konferencijos reikalu JAV LB apygardų ir apylinkių valdyboms, *ibid.*, p. 342.
- ³⁷ *Ibid.*
- ³⁸ „Apie susitikimą su JAV kongreso atstovu E. Derwinski“, *Dirva*, 1975, spalio 30.
- ³⁹ R. Kudukis, *Europos saugumo konferencija (II)*, *ibid.*
- ⁴⁰ *Taikos, saugumo ...*, p. 21.
- ⁴¹ R. Kudukis, „Europos saugumo konferencija (III)“, *Dirva*, 1975, lapkričio 6.
- ⁴² ALT suvažiavimo nutarimai, *Dirva*, 1975, gruodžio 11.
- ⁴³ KGB prie Lietuvos SSR MT 1-ojo skyriaus viršininko pavaduotojo papulkininkio A. Naruševičiaus 1978 m. sausio 26 d. pranešimas apie prieš spec. tarnybų ir lietuvių reakcinės emigracijos vaidmenį vedant antisovietines propagandines akcijas, skirtas Sovietų valstybės jubiliejiniams metams, LYA, f. K-1, ap. 49, b. 298, l. 135.
- ⁴⁴ R. Kudukis, „Europos saugumo konferencija (III)“, *Dirva*, 1975, lapkričio 6.
- ⁴⁵ P. E. Wandycz, *Laisvės kaina. Vidurio Rytų Europos istorija nuo viduramžių iki dabar*, Vilnius, 1997, p. 265.
- ⁴⁶ T. Venclova, „Disidentų sąjūdžio perspektyvos Sovietų Sąjungoje ir Lietuvoje“, *Į laisvę*, 1977 (gruodis), Nr. 71, p. 31, 32.
- ⁴⁷ *Nenugalėtoji Lietuva*, sud. A. Liekis, Vilnius, 1993, t. 1, p. 31, 36; „Helsinkio grupė Vilniuje“, *Naujienos*, 1978, sausio 9.
- ⁴⁸ J. Vilčinskas, „Disidentai ir mes“, *Europos lietuvis*, 1975, rugsėjo 2.

Juozas Banionis

THE EFFECT OF HELSINKI AGREEMENTS TO THE ISSUE OF FREEDOM FOR LITHUANIA

Summary

The issue of freedom for Lithuania emerged just after the Soviets had occupied Lithuania. The issue was based on the fact that the USA *de jure*, had not recognised the incorporation of the Baltic states in the Soviet Union. In the seventies, after the West had shifted the strategy of the Cold War to the strategy of détente, and after the Helsinki Final Act had been passed at the Conference on the Security and Co-operation in Europe the progress of the issue of freedom for Lithuania faced new hindrances. The Lithuanian communities abroad, recognising the jeopardy for the issue united their efforts and worked out the strategy and tactics of Lithuania's liberation. In 1974 different émigré organisations and institutions organised a conference on the liberation of Lithuania. The conference decided upon new political tenors, their specifics and priorities for the maintenance of the issue of freedom.

On the eve of the Helsinki Conference the USA president Gerald Ford confirmed the illicit incorporation of the Baltic states. Besides, in compliance with the constitutional and international laws, the engagements of the Helsinki Final Act did not oblige the Baltic states because they were under Soviet occupation and could not sign the act.

Thus, in the autumn of 1975 two major political organisations of Lithuanians in the West—the Supreme Committee for Liberation of Lithuania (VLIK), and the Lithuanian World Community (PLB)—resolved upon the act's treatment and interpretation. They also agreed to follow the statements of the 1974 Conference on Liberation of Lithuania. The Lithuanians abroad exploring the fundamental human rights declared by the Helsinki Agreements and the support of Lithuania's and the USSR's dissidents made a united front in the issue of freedom for Lithuania.